

Zjawisko drenażu mózgow w Polsce

ŻANETA SIENKIEWICZ

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Nauk Ekonomicznych, ul. Oczapowskiego 4, 10-710 Olsztyn, Polska

 zaneta.sien@gmail.com orcid.org/0000-0002-2052-8721

Abstrakt

Motywacja: Swobodny przepływ pracowników, szczególnie w wieku produkcyjnym, przejawia się migracją związaną głównie oddziaływaniem na przebieg karier zawodowych. Opuszczanie danego terenu przez wysoko wykwalifikowaną kadrę nazywany jest drenażem mózgow. Obserwowany w Polsce, osłabia gospodarkę oraz budzi coraz większy niepokój ze względu na fakt odpływu młodych, wykwalifikowanych osób.

Cel: Celem artykułu jest zdefiniowanie skali zjawiska drenażu mózgow z uwzględnieniem jego przyczyn na podstawie wybranych definicji.

Materiały i metody: Wykorzystano krytyczną analizę źródeł wtórnych, a także literatury podmiotu. Materiał empiryczny stanowią dane Głównego Urzędu Statystycznego oraz Centrum Badania Opinii Społecznej.

Wyniki: Na podstawie przeprowadzonej analizy można uznać, że problem drenażu mózgow jest ciągle aktualny w gospodarce, a z czasem może narastać. Jego intensywność obserwowana jest głównie na wschodzie i południu Unii Europejskiej (UE), gdzie państwa odznaczają się najmniejszą zdolnością do zatrzymywania talentów. W Polsce odnotowano największą mobilność wykwalifikowanej kadry na terenie UE.

Słowa kluczowe: drenaż mózgow; migracja intelektualna; kapitał ludzki; migracje międzynarodowe

JEL: F22; J61; O15

1. Wprowadzenie

Zgodnie z artykułem 13 *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, każdy człowiek posiada prawo do swobodnej migracji, w tym do opuszczania państwa, w dogodnym dla niego momencie (ONZ, 1948). Wynika z tego, że mobilność terytorialna jest jednym z podstawowych elementów funkcjonowania danej jednostki, która obejmuje nie tylko przemieszczanie się lokalne, lecz także poza terytorium obecnie zamieszkałego państwa. W związku z tym można wyciągnąć wniosek, że procesy migracyjne mają wpływ na rozwój gospodarczy. *Szczygielska* (2013) stwierdziła, że migracje

zarobkowe, ze względu na ich relatywną opłacalność, charakteryzują się szczególnie wysokim zainteresowaniem wśród osób młodych.

Jak wskazują *Aráuz Torres i Wittchen* (2010), na początku lat 60. po raz pierwszy pojęcie *brain drain* użyło *British Royal Society*, odnosząc się do emigracji młodych Brytyjczyków. Termin drenażu mózgow przyjął się w innych państwach, także w Polsce. Według *Brzozowskiego* (2010), jest to zjawisko nakłaniania specjalistów wysokiej klasy do podejmowania pracy w państwach bardziej uprzemysłowionych przez zapewnienie im lepszych warunków ekonomicznych i nowoczesnej organizacji pracy.

Najbardziej znanym przykładem zjawiska drenażu mózgow jest fala emigracji w latach 1981–1988, o której wspomina **Kaczmarczyk** (2006). Szacuje się, że z około 700 tys. Polaków, którzy opuścili państwo, 15% posiadało wykształcenie powyżej średniego. Biorąc pod uwagę fakt, że odsetek osób posiadających wykształcenie wyższe globalnie wynosił 7%, można zaobserwować jak szerokie spektrum w danych latach posiadało zjawisko drenażu mózgow.

Celem artykułu jest zdefiniowanie skali zjawiska drenażu mózgow z uwzględnieniem jego przyczyn na podstawie wybranych definicji. Zakres czasowy stanowią lata 2004–2016.

W **sekcji 2.** dokonano przeglądu literatury podmiotu. W **sekcji 3.** opisano wykorzystane materiały i metody. W **sekcji 4.** przedstawiono otrzymane wyniki, natomiast w **sekcji 5.** zawarto podsumowanie przeprowadzonej analizy.

2. Przegląd literatury

Biorąc pod uwagę kompleksowość i wielowymiarowość zjawiska migracji, bardzo ważną kwestię odgrywa jego definicja, jak i typologia pozwalająca na wielopłaszczyznową analizę. Jak stwierdził **Lewis** (1982), „migrant to osoba przybywająca lub opuszczająca pewne miejsce w inny sposób niż urodzenie lub śmierć”. Natomiast liczba migrantów stanowi różnicę między liczebnością populacji a liczbą urodzin i zgonów.

Według **Woods** (1982), migracja jest wypadkową indywidualnej kalkulacji potencjalnych, ekonomicznych zysków i kosztów związanych z ewentualnym przemieszczaniem się, z pominięciem pozamonetarnych kosztów migracji (np. kosztów psychologicznych wynikających z rozstania z rodziną i przyjaciółmi).

Za punkt wyjścia mikroekonomicznej teorii migracji uznawana jest praca **Sjaastad** (1962). Jego podejście wskazywało potraktowanie przemieszczania się ludności jako inwestycji, która zwiększa produktywność kapitału ludzkiego. Zaobserwował on także, że zjawisko migracji uwypukla się w momencie, gdy

korzyści przewyższają koszty. Teoria jednak traktowana jest jedynie jako punkt wyjścia ze względu na braki koncepcji makroekonomicznych, np. analizy zróżnicowania struktury rynków pracy.

Dywagacje i próby uzupełnienia poprzednich modeli doprowadziły do wykształcenia nowego nurtu nazywanego nową ekonomiczną teorią migracji (*new economics of labor migration*). **Stark i Bloom** (1985), twórcy tej teorii, wskazują, że mobilność może nie posiadać charakteru indywidualnego, a decyzja migracyjna może być podejmowana przez osoby, które w niej bezpośrednio nie uczestniczą (np. rodzina).

Koser i Salt (1997) twierdzą, że nie można określić ogólnej definicji osób o wysokich kwalifikacjach. Stanowią oni zbiór bardzo niejednorodny, a ich klasyfikacja zależy od wielu podzbiorów, które obejmują m.in.: umiejętności, zdobyte doświadczenie, posiadane specjalności, natomiast poziom i długość trwania edukacji formalnej jest zróżnicowany.

Migracje osób wysoko wykwalifikowanych zakładają przepływ między państwami docelowymi w dwóch kierunkach. W przypadku, gdy odpływy netto znacznie przewyższają przyływy netto, obserwowane jest o zjawisku drenażu mózgow (*brain drain*). W momencie wystąpienia odwrotnej zależności występuje zjawisko, które nazywane jest pozyskiwaniem mózgow (*brain gain*). W momencie, w którym osoba emigrująca posiada wysokie kwalifikacje i nie znajduje zatrudnienia w sektorze zgodnym z jej umiejętnościami, zauważalny jest proces związany z marnotrawstwem mózgow (*brain waste*).

Kaczmarczyk i Okólski (2005), analizując zagadnienia związane z teorią czynników przyciągających i wypychających, wyróżnili sześć bodźców, które skłaniają wysoko wykwalifikowanych specjalistów do migracji z Polski. Należą do nich m.in.: wyższe płace w państwie docelowym, większe możliwości rozwinięcia i realizacji kariery zawodowej, co jest możliwe dzięki sprzyjającemu klimatowi do innowacji oraz korzystnym warunkom wsparcia sektora badawczo-rozwojowego, co wpływa na reali-

zacje badań naukowych, rozwój biznesu czy samozatrudnienie.

Migracja zarobkowa z Polski uwypukliła się w szczególności po przystąpieniu do Unii Europejskiej (UE). Początkowo większość migrantów stanowiły osoby o niskim poziomie umiejętności i kwalifikacjach. Jak wskazuje Skórska (2004), wraz z upływem czasu zgłaszane zapotrzebowanie na wykwalifikowanych pracowników wpłynęło na powstanie negatywnego bilansu migracji oraz pojawienia się zjawiska drenażu mózgow w państwie.

3. Materiały i metody

W artykule wykorzystano krytyczną analizę literatury przedmiotu, zarówno polskojęzycznej, jak i zagranicznej oraz analizę statystyczną, opartą na danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS, 2018) dotyczących lat 2004–2016, a także na danych Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS, 2016), z uwzględnieniem przedziału czasowego 2006–2016.

Pierwszą z zastosowanych metod badawczych jest analiza źródeł naukowych. Realizację badań zainicjowały studia literaturowe w oparciu o krajowe i zagraniczne publikacje naukowe podejmujące problematykę zjawiska drenażu mózgow oraz przyczyn jego występowania.

Analiza danych statystycznych umożliwiła określenie kierunku i rozmiarów zjawiska odpływu wykwalifikowanej siły roboczej oraz powstania zjawiska drenażu mózgow. Należy jednak zwrócić szczególną uwagę na fakt niedoszacowania danych podstawy empirycznej opartych na oszacowaniach GUS (2020) ze względu na brak prowadzenia bieżących badań migracji powrotnej wykwalifikowanych Polaków.

4. Wyniki badania

Emigracja osób z wysokim wykształceniem występuje jako zjawisko o dużej skali w regionach słabo rozwiniętych. Jak zauważa Szuper

(2007), szczególnym obszarem, który stale się wyludnia jest Polska Wschodnia.

W 2016 roku głównymi miejscami docelowymi migracji z Polski były państwa Europy Zachodniej, a w szczególności te, należące do UE. Polacy wyjeżdżali zarobkowo przede wszystkim do: Niemiec, Wielkiej Brytanii, Holandii oraz Irlandii. Migracja stała Polaków odznacza się tendencją rosnącą (tabela 1.).

Jak wskazuje CBOS (2016), do państw Europy Zachodniej migrowali częściej mieszkańcy rejonów wiejskich oraz małych miast. W analizowanym okresie z państwa wyjeżdżały najczęściej osoby od 25 do 34 roku życia (około 30%) oraz w przedziale wiekowym 35–41 lat (około 20%). Z przeprowadzonego sondażu wynika, że za granicą pracowały (lub pracują) głównie osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym (20%), w szczególności robotnicy wykwalifikowani (30%) oraz niewykwalifikowani (32%). Osoby z wykształceniem wyższym częściej deklarowały zamiar migracji. Silnym czynnikiem skłaniającym Polaków do migracji stałej są niskie zarobki. Brak możliwości znalezienia zatrudnienia był głównym motywem zaledwie dla 11% migrantów.

Kostrzewa i Szałtys (2013) oszacowali, że osoby wykształcone stanowiły w 2011 roku najliczniejszą grupę imigrantów. Co piąta osoba migrująca (22,8%) posiadała wykształcenie wyższe, a ponad 44,0% ukończyło edukację z wykształceniem średnim (w tym wykształcenie zawodowe stanowiło 21,4%). Porównanie poziomu wykształcenia ogółu ludności Polski do osób emigrujących z państwa, prowadzi do wniosku, że zdecydowaną większość stanowiły osoby o wykształceniu specjalistycznym oraz wysokich kwalifikacjach (wykres 1.).

Głównymi przyczynami odpływu wykwalifikowanej siły roboczej były czynniki ekonomiczne, tj.: relatywnie wysoki poziom wynagrodzenia czy łatwość w znalezieniu zatrudnienia zgodnego z kwalifikacjami za granicą. Znaczna część wyjeżdżających liczyła na znacznie wyższe niż w Polsce wynagrodzenie, które pozwoli nie tylko na prowadze-

nie godnego życia, ale także na gromadzenie oszczędności.

Według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań przeprowadzonego w 2011 roku, wśród 370 tys. osób, które zdecydowały się na migrację z Polski, niemal 75% opuściło państwo w celach zarobkowych (tabela 2.). Mężczyźni emigrowali do pracy częściej niż kobiety, dla których głównym powodem migracji była chęć podjęcia edukacji oraz kwestie rodzinne. Gdyby taka tendencja opuszczania państwa ze względu na pracę dotyczyła emigracji stałej, a osoby migrujące znalazłyby zatrudnienie zgodne ze swoimi kwalifikacjami, powstałoby ryzyko pojawienia się zjawiska drenażu mózgow, które wpływa negatywnie na regiony słabiej rozwinięte. W konsekwencji po odpływie wykwalifikowanych specjalistów zwiększa się bezrobocie oraz pogłębia się ryzyko spowolnienia w rozwoju, m.in. przez zahamowanie rozwoju innowacji.

Analiza i ocena rzeczywistej skali występowania zjawiska drenażu mózgow na gospodarkę Polski jest trudne ze względu na brak dostępnych oraz aktualnych danych, które świadczyłyby o rozmiarach faktycznego transferu ludności bez niedoszacowań. Zakładając, że migracja wykwalifikowanej siły roboczej będzie miała charakter długotrwały, według analizy Jończy (2015), wzmocni to negatywne konsekwencje starzenia się społeczeństwa oraz będzie miało wpływ na wyludnianie się określonych regionów.

Głównym problemem długoterminowości drenażu mózgow jest utrata obywateli, ze względu na nawiązywanie nowych więzi osobistych w państwie docelowej migracji. W rezultacie, konsekwencją zjawiska może być zniechęcenie pozostałych państw do finansowania systemu kształcenia klasy specjalistycznej, ze względu na bezzwrotność poniesionej inwestycji i generowanie kosztów ponoszonych przez całe społeczeństwo, na co zwraca szczególną uwagę Makulec (2013).

W dobie globalizacji zjawisko drenażu mózgow nie musi łączyć się z emigracją w sensie geograficznym. Silne korporacje, o zasięgu międzynarodowym, posiadające filie zagraniczne, zatrudniają wysoce wykwalifikowany

personel na terenie państwa, w którym dana filia się znajduje. W konsekwencji, wykształcony pracownik zasila inną gospodarkę narodową. Jak zauważyła Kaczmarczyk (2005), wysoce wykwalifikowany pracownik nie musi emigrować, aby odnieść korzyści emigracji zarobkowej. Może on wykonywać specjalistyczną pracę na terenie macierzystego państwa na korzyść innego, nawet bez wychodzenia z domu.

5. Zakończenie

Migracje stanowią nieodłączny element funkcjonowania ludzkości. Zróznicowanie rozwoju ekonomicznego państw wpływa bezpośrednio na sytuację na rynku pracy państwa docelowego oraz państwa pochodzenia imigranta, zgodnie z teorią klasycystyczną i neoklasycystyczną, co przekłada się na poziom płac.

Jedną z głównych przyczyn migracji wykwalifikowanej siły roboczej jest chęć poprawy bytu oraz osiąganie wyższych zarobków, adekwatnych do reprezentowanego wykształcenia i posiadanych umiejętności specjalistycznych.

Zjawisko drenażu mózgow dotyczy strat w zasobach ludzkich z wysokimi kwalifikacjami, które mają wpływ na zaburzenie rozwoju narodowego, zwłaszcza w perspektywie długookresowej. Tendencję tę można zaobserwować m.in. przez utratę przez państwo funduszy za nabycie wysokich kwalifikacji danego emigranta, a państwo docelowej migracji zyskuje, otrzymując wysoko wykształconego pracownika bez ponoszenia kosztów za jego edukację.

Państwa relatywnie słabo rozwinięte powinny zastosować nowe rozwiązania dla polityki migracyjnej państwa, uwzględniając wprowadzenie rozwiązań mających na celu wspieranie rozwoju całej gospodarki, np. przez uruchomienie programów badawczych czy pobudzanie inwestycji i innowacji.

Zjawisko występowania drenażu mózgow rozpatrywane jest z reguły negatywnie ze względu na wysokie dysproporcje między państwami bogatymi a biednymi. Zniwelowanie różnic jest jednym z najważniejszych wyzwań gospodarki światowej. Zwiększenie wiedzy

w zakresie szacowania skali i kształtowania się ruchów migracyjnych wykwalifikowanej siły roboczej jest podstawą do budowania programów ukierunkowanych na ich potrzeby, co przełożyłoby się bezpośrednio na prowadzenie skutecznej polityki migracyjnej.

Bibliografia

- Aráuz Torres, M.A., i Wittchen, U. (2010). Brain drain across the globe: country case studies. W: K. Hadaś (red.), *International skill flows: academic mobility and brain gain*. Poznań: UAM.
- Brzozowski, J. (2010). Zjawisko drenażu mózgow w teorii ekonomii. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 843.
- CBOS. (2016). *Praca za granicą*. Pobrane 12.07.2020 z <https://www.cbos.pl>.
- GUS. (2018). *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2017*. Pobrane 07.07.2020 z <https://stat.gov.pl>.
- GUS. (2020). *Dziedziczne bazy wiedzy*. Pobrane 12.07.2020 z <http://swaid.stat.gov.pl>.
- Jończy, R. (2015). *Ekonomiczno-społeczne skutki współczesnej migracji w wymiarze regionalnym na przykładzie regionu opolskiego*. Warszawa: Instytut Śląski.
- Kaczmarczyk, P. (2005). Czy Polsce zagraża „drenaż mózgow”. *Biuletyn Migracyjny Ośrodka Badania nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego*, 3.
- Kaczmarczyk, P. (2006). *Współczesne migracje zagraniczne Polaków: skala, struktura oraz potencjalne skutki dla rynku pracy*. Warszawa: OBM.
- Kaczmarczyk, P., i Okólski, M. (2005). *Migracje specjalistów wysokiej klasy w kontekście członkostwa Polski w Unii Europejskiej*. Warszawa: Urząd Komitetu Integracji Europejskiej.
- Koser, K., i Salt, J. (1997). The geography of highly skilled international migration. *International Journal of Population Geography*, 3(4). doi:10.1002/(sici)1099-1220(199712)3:4%3C285::aid-ijp-g72%3E3.0.co;2-w.
- Kostrzewa, Z., i Szalys, D. (2013). *Migracje zagraniczne ludności: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Pobrane 07.07.2020 z <https://stat.gov.pl>.
- Lewis, G.J. (1982). *Human migration: a geographical perspective*. London: Croom Helm.
- Makulec, A. (2013). Konsekwencje migracji wysoko wykwalifikowanego kapitału ludzkiego dla krajów wysyłających imigrantów na przykładzie personelu medycznego. *CMR Working Papers*, 61/119.
- ONZ. (1948). *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*. Pobrane 13.07.2020 z <https://www.unesco.pl>.
- Sjaastad, L.A. (1962). The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70(5). doi:10.1086/258726.
- Skórska, A. (2004). *Młodzież na rynku pracy w Polsce i Unii Europejskiej*. Poznań: WSB.
- Stark, O., i Bloom, D.E. (1985). The new economics of labor migration. *American Economic Review*, 75(2).
- Szczygielska, I. (2013). *Migracje zarobkowe kobiet i wpływ na funkcjonowanie rodziny*. Warszawa: UW.
- Szuper, K. (2007). Problem drenażu mózgow w Polsce wschodniej. *Roczniki Ekonomii i Zarządzania*, 9(4). doi:10.18290/reiz.2017.9.4-5.
- Woods, R. (1982). *Theoretical population geography*. London: Longman.

Informacje uzupełniające

Wkład autorski: autor zaakceptował ostateczną wersję artykułu.

Źródła finansowania: artykuł został w całości sfinansowany ze środków własnych autora.

Aneks

Tabela 1.
Szacunek i główne kierunki emigracji na pobyt stały z Polski w latach 2004–2016 (w tys. osób)

Państwo przebywania	2004	2005	2010	2013	2016
Belgia	13	21	45	49	54
Dania	–	–	19	25	32
Francja	30	44	60	63	64
Holandia	23	43	92	103	116
Irlandia	15	76	133	115	112
Niemcy	385	430	440	560	687
Norwegia	–	–	50	71	85
Szwecja	11	17	33	40	49
Wielka Brytania	150	340	580	642	788
Włochy	59	70	92	96	93
ogółem	1000	1450	2000	2196	2515

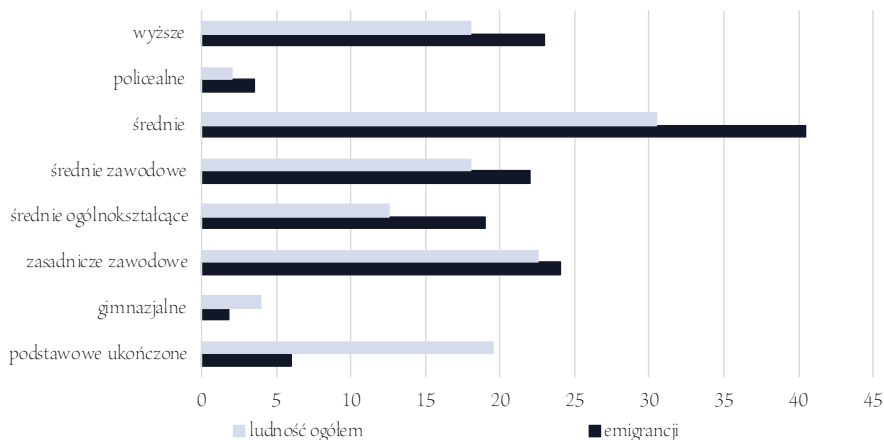
Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS (2018).

Tabela 2.
Przyczyny emigracji na pobyt czasowy powyżej trzech miesięcy według płci emigrantów w 2011 roku (w % ogółu emigrantów, dla których ustalono przyczynę przebywania za granicą)

Przyczyny emigracji	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
praca	72,8	78,7	62,2
edukacja	5,7	3,9	8,4
sprawy rodzinne	15,7	12,6	22,4
leczenie, rehabilitacja	0,2	0,2	0,3
pozostałe	5,5	4,6	6,7
ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kostrzewa i Szaltys (2013).

Wykres 1.
Poziom wykształcenia emigrantów na tle poziomu wykształcenia ludności Polski w 2011 roku (w % ogólnej liczby osób z ustalonym wykształceniem w danej zbiorowości)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kostrzewa i Szaltys (2013).

Brain drain phenomenon in Poland

Abstract

Motivation: The free movement of employees, especially of working age, is manifested by migration related mainly to the impact on professional careers. Leaving a given area by highly qualified staff is called brain drain. Observed in Poland, it weakens the economy and raises growing concern due to the outflow of young, qualified people.

Aim: The aim of the article is to define the scale of the brain drain phenomenon taking into account its causes based on selected definitions.

Materials and methods: Critical analysis of secondary sources as well as subject literature was used. Empirical material is the data of the Statistic Poland and the Public Opinion Research Center.

Results: Based on the analysis, it can be concluded that the problem of brain drain is still current in the economy, and may increase over time. Its intensity is mainly observed in the east and south of the European Union (EU), where countries have the least ability to retain talent. In Poland, the highest mobility of qualified staff was observed in the EU.

Keywords: brain drain; intellectual migration; human capital; international migrations

JEL: F22; J61; O15

